

**OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING DAVLAT - JAMIYAT
MUNOSABATLARIDAGI INSTITUTSIONAL ROLI**

Malikboyeva Odina

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
“Davlat boshqaruvi” yo‘nalishi magistranti

***Annotatsiya:** ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarining (OAV) davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarda bajaradigan institutsional roli va funksiyalari tahlil qilinadi. OAVning demokratik jarayonlardagi o‘rni, axborot tarqatish mexanizmlari, siyosiy va ijtimoiy diskursga ta’siri hamda raqamli transformatsiya sharoitidagi yangi vazifalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada OAVning fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi ahamiyati, davlat siyosatiga nisbatan nazorat funksiyasi va jamiyat bilan davlat o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tash mexanizmlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mustaqil va sifatli ommaviy axborot muhiti sog‘lom davlat-jamiyat munosabatlarning ajralmas shartidir. OAV demokratiya va ochiq boshqaruvning poydevori bo‘lib, fuqarolarni xabardor qilib turadi, jamoatchilik fikrini shakllantiradi va siyosiy ishtirokni rag‘batlantiradi.*

***Kalit so‘zlar:** ommaviy axborot vositalari, davlat-jamiyat munosabatlari, institutsional rol, axborot siyosati, fuqarolik jamiyati, demokratik nazorat, axborot maydoni, jamoatchilik sferasi.*

KIRISH

Zamonaviy demokratik jamiyatlarda ommaviy axborot vositalari nafaqat ma’lumot etkazib beruvchi kanal, balki siyosiy, huquqiy va ijtimoiy institutlarning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib kelmoqda. OAV institutlari davlat va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlar tizimida o‘ziga xos o‘rin egallaydi: bir

tomondan, ular fuqarolarni davlat siyosati haqida xabardor qiladi, ikkinchi tomondan esa jamiyatning manfaatlarini, qayg‘ularini va talablarini davlat oldiga olib chiqadi [1].

Axborot — zamonaviy jamiyatning eng muhim resursi va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning harakatlantiruvchi kuchi. Binobarin, axborot tarqatish, shakllantirish va boshqarish jarayonlari demokratik boshqaruvning markaziga o‘rnashib bormoqda. OAV bu jarayonlarda hal qiluvchi institutsional rol o‘ynaydi: u davlat organlarining faoliyatini keng jamoatchilikka yetkazadi, siyosiy aktorlar va fuqarolar o‘rtasida muloqot maydonini yaratadi hamda ijtimoiy nazorat mexanizmini ta’minlaydi.

O‘tgan asrning oxiridan boshlab, ayniqsa internet va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan OAVning institutsional roli sezilarli darajada o‘zgardi. Yangi axborot muhiti nafaqat mavjud axborot tarqatish kanallarining ko‘payishiga, balki davlat-jamiyat munosabatlarining tubdan yangi shakllarining yuzaga kelishiga zamin hozirladi [2]. Binobarin, bugungi kunda OAVning institutsional rolini to‘liq tushunish uchun bu sohaning tarixiy rivojlanishini, nazariy asoslarini va amaliy dimensiylarini kompleks ravishda o‘rganish zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi — ommaviy axborot vositalarining davlat-jamiyat munosabatlaridagi institutsional rolini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, ularning demokratik boshqaruv tizimidagi o‘rnini aniqlash hamda raqamli axborot muhitidagi yangi vazifalarini belgilashdan iborat. Tadqiqotda taqqoslama tahlil, manbalarni o‘rganish va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

ADABIYOTLARNI O‘RGANISH

OAVning siyosiy va ijtimoiy funksiyalari haqidagi nazariy asoslar o‘tgan asrning o‘rtalaridan boshlab faol shakllanib kelmoqda. Harold Lasswell (1948) OAVning uchta asosiy ijtimoiy funksiyasini — muhit haqida xabardor qilish, jamiyat qismlarini bir-biriga bog‘lash va ijtimoiy merosni avloddan avlodga o‘tkazishni — ta’kidlagan edi. Bu nazariy asos keyinchalik ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan kengaytirildi va chuqurlashtirildi [3].

Jürgen Habermasning (1989) "jamoat sferasi" kontsepsiyasi OAV va demokratiya o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Uning ta’kidlashicha, ommaviy axborot vositalari fuqarolar erkin muhokama yuritadigan, siyosiy qarorlar shakllantiriladigan va davlat ustidan nazorat amalga oshiriladigan "jamoat sferasi"ning asosiy instituti hisoblanadi. Bu nazariya keyinchalik ko‘plab xalqlar, shu jumladan o‘tish davrini boshdan kechirayotgan jamiyatlar uchun ham qo‘llanildi [4].

McQuail (2005) OAVning institutsional rolini tahlil qilib, ularning "nazoratchi it" (watchdog), "ko‘zgu" va "forum" vazifasini bajarishini ko‘rsatib berdi. Shuningdek, Norris (2000) va Bennett (2003) kabi tadqiqotchilar OAVning siyosiy ishtirok va demokratik madaniyatni shakllantirishdagi rolini empirik jihatdan o‘rganishdi. Xususan, ular mustaqil va sifatli OAVning davlat nazorati mexanizmlarini kuchaytirishdagi ahamiyatini alohida ta’kidladilar [5].

Curran (2011) va Keane (1991) asarlarida OAV faqat axborot manbai emas, balki demokratik jarayonlarning strukturaviy komponenti ekanligi uqtiriladi. Ularga ko‘ra, OAVsiz demokratiya to‘liq ishlashi mumkin emas, chunki aynan ommaviy axborot vositalari hokimiyat va fuqarolar o‘rtasida javobgarlik zanjirini ta’minlaydi [6]. O‘zbek va Markaziy Osiyo kontekstida esa axborot muhitining

o'ziga xos xususiyatlarini o'rganuvchi tadqiqotlar ham mavjud bo'lib, ular asosan o'tish davrida OAV mustaqilligining shakllanishi va axborot siyosatining milliy xususiyatlariga bag'ishlangan.

ASOSIY QISMI — METODOLOGIYA VA NATIJALAR

OAVning davlat-jamiyat munosabatlaridagi institutsional roli.

Ommaviy axborot vositalari institutsional nuqtayi nazardan ko'rilganda, ular davlat va jamiyat o'rtasida vositachilik funksiyasini bajaruvchi tashkiliy tuzilmalar sifatida namoyon bo'ladi. Bu vositachilik roli bir necha asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Birinchi, OAV axborot tarqatish instituti sifatida davlat qarorlarini, qonunchilikdagi o'zgarishlarni va siyosiy voqealarni fuqarolarga yetkazadi. Bu funktsiya demokratik boshqaruvda shaffoflikning ta'minlanishiga xizmat qiladi. Fuqarolar siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonlarida ishtirok eta olishi uchun, avvalo, bu qarorlar haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lishi zarur. Shu ma'noda, OAV davlat va jamiyat o'rtasida axborot oqimini ta'minlovchi asosiy institutga aylanadi [7].

Ikkinchi, OAV jamoatchilik nazorati instituti sifatida harakat qiladi. "To'rtinchi hokimiyat" tushunchasi OAVning ijro, qonunchilik va sud hokimiyatlari ustidan jamoatchilik nomidan nazorat o'rnatish vazifasini ifodalaydi. Bu nazorat funktsiyasi korrupsiyaning fosh etilishida, davlat organlarining javobgarligi ta'minlanishida va hokimiyat suiiste'molining oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, OAV nazorat funktsiyasini faol bajarayotgan mamlakatlarda davlat boshqaruvining shaffoflik darajasi sezilarli darajada yuqori bo'ladi [8].

Uchinchidan, OAV jamoatchilik fikrini shakllantirish instituti sifatida namoyon bo‘ladi. Muhim ijtimoiy masalalar bo‘yicha ijtimoiy munozara va dialogni tashkil etish, turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va nuqtayi nazarlarini yoritish, ijtimoiy kelishuvga erishishga ko‘maklashish — bularning barchasi OAVning jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi rolini belgilaydi. Bu jarayon demokratik boshqaruvning o‘zagi hisoblanadi, chunki jamoatchilik fikri davlat siyosatini shakllantirishda asosiy omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, OAV sotsializatsiya instituti sifatida fuqarolarni demokratik qadriyatlar, fuqarolik huquqlari va mas‘uliyatlari haqida xabardor qiladi. Jurnalistika ta‘lim va ma‘rifat funksiyasini bajarib, aholining axborot savodxonligini oshiradi, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi [9].

OAV va fuqarolik jamiyati. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda ommaviy axborot vositalarining o‘rni beqiyosdir. OAV fuqarolarni o‘z huquqlari, erkinliklari va burchlari haqida xabardor qilish orqali faol fuqarolikni tarbiyalashga yordam beradi. Fuqarolik tashkilotlarining faoliyatini yoritish, jamoat tashabbuslari va fuqarolik harakatlarini qo‘llab-quvvatlash orqali OAV fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishiga hissa qo‘shadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, OAV faol va mustaqil bo‘lgan jamiyatlarda fuqarolik ishtiroki va demokratik madaniyat darajasi yuqori bo‘ladi. Aksincha, OAVning mustaqilligiga cheklovlar qo‘yilgan sharoitlarda fuqarolik jamiyati ham zaiflashadi, davlat-jamiyat munosabatlari esa tobora assimetrik tus oladi [10]. Bu korrelyatsiya OAVning fuqarolik jamiyatidagi tarkibiy rolini yaqqol ko‘rsatib beradi.

OAV jamiyatning turli qatlamlarini — yoshlar, qishloq aholisi, milliy ozchiliklar, nogironlar va boshqalar — axborot oqimiga qo‘shish orqali inklyuziv ijtimoiy muhit yaratadi. Bu yondashuv ijtimoiy hamjihatlik va milliy birlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, davlat siyosatidagi maqsad va vazifalarni turli ijtimoiy guruhlar uchun tushunarli tarzda yetkazish OAVning inklyuziv funksiyasining namunasidir.

Axborot siyosati va OAV mustaqilligi. Davlatlar OAV faoliyatini tartibga solishda turli yondashuvlardan foydalanadi. Liberal demokratiyalarda OAV mustaqilligi asosiy tamoyil sifatida qabul qilingan bo‘lib, davlat axborot muhitiga bevosita aralashishdan qochadi. Boshqa tizimlarda esa davlat axborot muhitini boshqarishda faolroq rol o‘ynaydi [11].

OAVning haqiqiy mustaqilligi bir necha asosiy shart-sharoitlarga bog‘liq: iqtisodiy mustaqillik (moliyaviy manbalar diversifikatsiyasi), huquqiy himoya (jurnalistlarni ta‘qibdan saqlash mexanizmlari), professional etika (jurnalistika standartlari va o‘z-o‘zini tartibga solish mexanizmlari) va siyosiy muhit (axborot erkinligiga hurmat). Bu to‘rtta element birga ishlagan taqdirdagina OAV o‘z institutsional rolini to‘liq bajara oladi.

O‘zbek axborot siyosati kontekstida qaralsa, so‘nggi yillarda OAV faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish, axborot erkinligini ta‘minlash va media tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. "Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida"gi qonunchilik, axborotga erkin kirish huquqini ta‘minlash bo‘yicha me‘yoriy bazaning kengaytirilishi va milliy media sanoatini qo‘llab-quvvatlash dasturlari ana shular jumlasidandir. Bu islohotlar

OAVning institutsional rolini yanada mustahkamlash va davlat-jamiyat munosabatlarida yangi sifat darajasiga erishishga qaratilgan.

Raqamli transformatsiya va OAVning yangi vazifalari. Internet va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi OAVning institutsional rolini tubdan o'zgartirdi. Raqamli muhitda axborot tarqatishning yangi shakllari — ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, podcast va video platformalar — an'anaviy OAV tuzilmalarini yangi raqobat muhitiga duch keltirdi [12].

Raqamli o'zgarishlar OAV uchun bir qator yangi imkoniyatlar ochib berdi: auditoriya bilan bevosita muloqot, interaktiv jurnalistika, ma'lumotlarga asoslangan jurnalistika (data journalism) va multimedia formatlari. Ayni paytda bu o'zgarishlar yangi muammolarni ham keltirib chiqardi: feyk xabarlarining tarqalishi, axborot saralash algoritmlarining ta'siri, jurnalistikaning iqtisodiy modelining inqirozi va axborot ko'p qirraliligining so'nishi.

Shunday bo'lsa-da, raqamli muhitda OAVning asosiy institutsional vazifalari o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Davlat siyosatining shaffofligini ta'minlash, fuqarolarning axborotga egalik huquqini himoya qilish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish funksiyalari raqamli muhitda ham dolzarbligicha qolmoqda. Hatto aksincha, raqamli muhitning o'ziga xos xususiyatlari — anonim kontentning ko'pligi, dezinformatsiyaning tez tarqalishi va algoritmik fikr qutblanishi — sifatli jurnalistikaning qiymatini yanada oshirdi [13].

Platformalar davri OAV oldiga yangi vazifalarni qo'ydi: faktlarni tekshirish (fact-checking) va dezinformatsiyaga qarshi kurashish, multiplatforma strategiyasi asosida auditoriyaga yetib borish, ma'lumotlar jurnalistikasi orqali murakkab ijtimoiy masalalarni tahlil qilish va fuqarolik jurnalistikasi bilan hamkorlik. Bu

yangi funksiyalar OAVning institutsional rolini yanada kengaytirdi va murakkablashtirdi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, OAVning davlat-jamiyat munosabatlaridagi institutsional roli ko'p qirrali va murakkab xususiyatga ega. Birinchi navbatda ta'kidlash lozimki, OAV faqat axborot etkazib beruvchi texnik vosita sifatida qaralishi mumkin emas — u to'laqonli ijtimoiy va siyosiy institution sifatida faoliyat yuritadi. OAVning institutsional mustaqilligi nafaqat jurnalistik erkinlik masalasi, balki demokratik boshqaruvning sifatini belgilovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi.

OAVning nazorat funksiyasini bajarishi uchun uning mustaqilligi va erkinligi zarur shart hisoblanadi. Ammo bu mustaqillik mutlaq emas: OAV ham ijtimoiy javobgarlik prinsipiga muvofiq ish yuritishi lozim. Bu ikki tamoyil — erkinlik va javobgarlik — o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash hozirgi davr axborot siyosatining asosiy vazifalaridan biridir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, OAV o'z-o'zini tartibga solish mexanizmlari (professional kodekslar, etika komissiyalari, ombudsman instituti) bu muvozanatni ta'minlashning samarali yo'lidir.

Raqamli muhitdagi yangi voqelik OAVning an'anaviy institutsional rolini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va platforma iqtisodiyoti kontekstida OAV bilan raqamli kontent yaratuvchi muqobil subyektlar o'rtasidagi chegaraning xiralaashib borayotganligi muhim muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonlarga nisbatan to'g'ri siyosiy va huquqiy yondashuv ishlab chiqish — kimni OAV deb hisoblash, qanday standartlar

qo‘llash va qanday huquqiy himoya berish masalalarini hal etish — dolzarb ilmiy va amaliy vazifadir.

Shuningdek, axborot savodxonligini oshirish masalasi ham alohida e‘tiborga loyiqdir. Fuqarolarning axborot oqimida tanqidiy fikrlash, manbalarni tekshirish va dezinformatsiyani aniqlash ko‘nikmalariga ega bo‘lishi, OAVning institutsional rolini qo‘llab-quvvatlashning eng muhim omillaridan biridir. Ta‘lim tizimi va OAV hamkorligida media savodxonligi dasturlarini rivojlantirish bu boradagi asosiy strategik yo‘nalish bo‘lishi lozim.

XULOSALAR

Maqolada ommaviy axborot vositalarining davlat-jamiyat munosabatlaridagi institutsional roli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, OAV bu tizimda quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi: axborot tarqatish va shaffoflikni ta‘minlash; demokratik nazorat va hokimiyat javobgarligini kuchaytirish; jamoatchilik fikrini shakllantirish va ijtimoiy dialog uchun maydon yaratish; fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga ko‘maklashish; sotsializatsiya orqali faol fuqarolikni tarbiyalash.

Raqamli transformatsiya OAVning institutsional rolini yanada murakkablashtirdi va boyitdi. Yangi axborot muhitida OAV o‘zining an‘anaviy vazifalarini yangi shakllar va formatlarda davom ettirmoqda. Biroq raqamli muhitning o‘ziga xos xavf-xatarlari — feyk xabarlar, axborot manipulyatsiyasi va platforma monopolizmiga nisbatan yangi yondashuvlar va mexanizmlar ishlab chiqish zarurligi dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil, sifatli va ijtimoiy mas‘uliyatli OAV sog‘lom davlat-jamiyat munosabatlarining asosiy shartlaridan biridir. Axborot siyosatini ishlab chiqishda OAVning institutsional rolini to‘g‘ri anglash va unga

mos huquqiy, siyosiy va tashkiliy muhit yaratish davlat qurilishining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Davlat va OAV o‘rtasidagi munosabatlar sheriklik, hurmat va o‘zaro javobgarlik asosida qurilgandagina jamiyat rivojining muhim omili bo‘lib xizmat qila oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Lasswell, H. D. (1948). The structure and function of communication in society. The communication of ideas, 37(1), 136-139.
2. McQuail, D. (2005). McQuail’s Mass Communication Theory (5th ed.). London: Sage Publications.
3. Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: MIT Press.
4. Norris, P. (2000). A Virtuous Circle: Political Communications in Postindustrial Societies. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Bennett, W. L. (2003). News: The Politics of Illusion. New York: Longman.
6. Curran, J. (2011). Media and Democracy. London: Routledge.
7. Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2007). The Elements of Journalism. New York: Three Rivers Press.
8. Keane, J. (1991). The Media and Democracy. Cambridge: Polity Press.
9. Christians, C. G., Glasser, T., McQuail, D., Nordenstreng, K., & White, R. A. (2009). Normative Theories of the Media. Urbana: University of Illinois Press.

10. Flew, T. (2021). Regulating Platforms. Cambridge: Polity Press.
11. Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., Robertson, C. T., & Nielsen, R. K. (2021). Reuters Institute Digital News Report 2021. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.
12. Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2010). Blur: How to Know What's True in the Age of Information Overload. New York: Bloomsbury USA.
13. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework. Strasbourg: Council of Europe.